STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 05741

SHOLEM ASH

A. Almi

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol
of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from
a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights
in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain
or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.
If you hold an active copyright to this work – or if you know who does –
please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

א. אַלמי

שלום אַש — א סך־הכל

סעפּעראַטער אָפּדרוק פון זשורנאַל
„אונזער וועג"

שיקאַגאָ, תשי"ט

א. אַלמי

שלום אש — א סך־הכל

שלום אַש איז במשך פון אַ האַלב יאָרהונדערט געווען דער שטורעם־צענטער פון דער יידישער — ניט בלויז ליטעראַרישער — וועלט. פון זיינע ערשטע טריט אין דער ליטעראַטור ביז זיינע לעצטע טריט אין לעבן — פון „גאָט פון נקמה" ביז זיין נוצרי־טרילאָגיע; פון דעם „מילה־סקאַנדאַל" ביז זיינע סאַמע לעצטע דעקלאַראַציעס וועגן יידנטום־קריסטנטום — שטורעם, אויפרוּר, קאָנפליקטן, טענות און קעגן־טענות, וואָס זענען ווייט אַריבער די גרענעצן פון אונזער יידישער וועלט.

מיטן אַוועקגיין פון שלום אַש'ן אַהין, וואו אַלע שטאַרבלעכע גייען, האָט זיך בשום־אופן ניט פאַרענדיקט די קאָנטראָווערסיע אַרום אים. זיינע ווערק, סיי די עכט־יידישע — ווי „דאָס שטעטל", „רב שלמה נגיד" און „דער תהלים־ייד" — סיי יענע ווערק, וואָס זענען אַרויס פון יידישן גדר, וועלן לאַנג־לאַנגע דורות געלייענט און דיסקוטירט ווערן, דערמאָנענע אַן דעם גרויסן וואָרט־מייסטער און מאָנען אַן ענטפער: וואָס איז באמת פאָרגעקומען מיט און אַרום שלום אַש'ן?

זענען גערעכט געווען זיינע קריטיקערס, וואָס האָבן אים באַשולדיקט אין פאַרקויפן די יידישע בכורה פאַרן טאָפּ לינדזן פון ניט־יידישן רום און טרייפענע רענדלעך; אָדער זענען גערעכט געווען זיינע מליצי־יושר, אַז אַש איז בלויז אויסן געווען צו ברענגען אַ דערנענטערונג צווישן די צוויי וועלטן אַרום די צוויי „טעסטאַמענטן" און אַז די אַש־קריטיקערס ליידן פון אומטאָלעראַנץ, קנאה און שנאת־חינם?

אודאי איז נייטיק אַוועקצושטעלן די ביידע טענות און באַשולדיקונגען, אַלע פונקטן און פאַקטאָרן, וואָס האָבן גורם געווען די מלחמה אַרום אַש'ן — אויף זייער ריכטיק אָרט, אויב ס'איז מעגלעך אַן אָביעקטיווער חשבון און סך־הכל אין דער נאָך אַנגעהייצטער לופט אַרום דעם נאָר־וואָס אַוועקגעגאַנגענעם פּראָזע־מייסטער. דער שרייבער פון דידאָזיקע שורות, וואָס האָט זיך געפונען אין דער ריי פון די אַש־אָנקלאָגערס (הגם אַ גאָר־גרויסער פאַרערער פון זיינע עכט־יידישע, גרויס־קינסטלערישע ווערק), פּרעטענדירט ניט אויף נייטראַליטעט, אָבער איך וועל זיך באַמיען אַרויס־צוברענגען די פאַקטן ווי זיי האָבן פּאַסירט און צו אַנאַליזירן די מיינונגען — און באַשולדיקונגען — פון ביידע צדדים אין ליכט פון דידאָזיקע פאַקטן.

אַ געלעגנהייט פאַר אַזאַ אַנאַליז, חשבון און סך־הכל פון דער קאָנ־טראָווערסיע גיבן אונז די זכרונות וועגן שלום אַש'ן, וואָס האָבן אָנגעהויבן פּובליצירט צו ווערן זינט אַש'ס אַוועקגיין — פון יענע, וואָס זענען

מיט אַש׳ן געווען באקאנט און באַפריינדט אין משך פון יאָרן, דער עיקר פון זיינע סעקרעטאַרן. בעת זיין לעצטער סעקרעטאַר, יצחק פאנער, האָט פאַרעפנטלעכט עטלעכע קאַפּיטלען פון אַ בוך מעמואַרן, וואָס ער שרייבט וועגן דעם קוטנער, און אַנדערע, ווי נ. פּערלמאַן, אַש׳ס סעקרעטאַר דורך דער צייט פון זיין מיטאַרבעט אין „פאָרווערטס״ און דערנאָך אין דער קאָמוניסטישער „פרייהייט״, פלאַנירן, ווי מ׳גיט איבער, אַזעלכע ווערק, האָט שלמה ראָזענבערג, אַש׳ס סעקרעטאַר אין פאַרלויף פון צען יאָר ביז דער צווייטער וועלט־מלחמה, זיך מקדים געווען מיט אַ בוך זכרונות „שלום אַש פון דער נאָענט״ — אַ בוך פון צוויי חלקים: דער ערשטער חלק — ריינע מעמואַריסטיק, מיט פיינע שילדערונגען פון אַש׳ן, באַגלייט פון אַנעקדאָטן; דער צווייטער חלק — פּאָלעמיק וועגן דער פּאָלעמיק אַרום זיין באַלעבאָס...

דער צווייטער טייל פון בוך איז בפירוש אַ בליץ־קריג קעגן די אַלע, וואָס האָבן זיך דערוועגט אַ פּיפּס צו טון קעגן אַש׳ן — קעגן זיינע אַמאָליקע און שפּעטערדיקע מעשים. אָבער טאָקע דערפאַר, וואָס דער מחבר באַנוגנט זיך ניט מיט די צען יאָר פון זיין נאָענטער פאַרבינדונג מיט דעם קוטנער, נאָר ער מאַכט זיך אויך דאָ און דאָרט אַ קורצע נסיעה צו אַש׳ס אָנהייב־יאָרן אין דער ליטעראַטור, גיט ער אַ געלעגנהייט צו וואַרפן אַ בליק אויף אַש׳ס גאַנצן אָפּגעגאַנגענעם וועג און צו אַנאַליזירן די ווערק און מעשים זיינע, וואָס האָבן אַרויסגערופן אַזעלכע שטורעמס אַרום אים.

שלמה ראָזענבערג, דער מחבר פון „רבי עקיבא״, „רבי מאיר און ברוריה״, „די כוזרים״ און אַנדערע ווערק, שרייבט וועגן שלום אַש׳ן מיט אומגעהייערער ליבשאַפט, אָבער דאָס שטערט אים ניט אויך צו דערציילן וועגן זיין באַליבטן העלד׳ס שוואַכקייטן, ווי עגאָיזם, הכנעה און חניפה לגבי גבירים און פריצים, לייכטזיניקייט ביים אַרויסזאָגן מיינונגען וכדומה. זיין זכרונות־בוך (1958) פאַרמאָגט אַלע וואָילע מעלות און דאָס שפּרודל־דיקע יידישע לשון פון זיינע אַנדערע ווערק — אַזוי ביז ס׳קומט צום צווייטן טייל, דעם פּאָלעמישן. דאָ פאַרלירט ער זיך און ער שפּייט ממש מיט פייער, ווי אַנדערע פאַרטיידיקערס פון אַש׳ס נוצרי־ווערק.

ראָזענבערג שטעלט־אַרויס (ווי אַנדערע מליצי־יושר פון אַש׳ן) ווי דעם פּסיכאָלאָגישן טרייב־מאָטיוו פון דער קריטיק אויף אַש׳ן: קנאה. ער חזר׳ט דאָס כסדר איבער. ווי קאָן מען באַווייזן — קנאה? און פאַרוואָס זאָלן פּובליציסטן, פּאָעטן, עסייאיסטן, געלערנטע — און סתם יידן — מקנא זיין שלום אַש׳ן דעם נאָוועליסט? די ערשטע אים מקנא צו זיין וואָלטן, על פי שכל הישר, געדאַרפט זיין די דערציילערס, נאָוועליסטן, — אָבער גראָד איז צווישן די „אָנפאַלערס״ דאָ בלויז איין נאָוועליסט.

פאַרוואָס זאָל פּראָפ. חיים טשערנאָוויץ (הרב צעיר), וואָס זיין אויס־געשריי (אין „בצרון״) קעגן אַש׳ס נוצרי־ווערק, איז אַ קול דממה דקה — מקנא זיין אַש׳ן? פּראָפ. טשערנאָוויץ האָט געשריבן וועגן אַש׳ס קריסט־לעכע ביכער ניט ווי אַ רב, בלויז פון יידיש רעליגיעזן שטאַנדפּונקט,

נאָר ווי אַ געלערנטער, וואָס האָט זיי אַנאַליזירט דער עיקר היסטאָריש־וויסנשאַפטלעך.

אין זיין גרויסער אָפּהאַנדלונג, וואָס איז סיי וויסנשאַפטלעך־אָביעקטיוו, סיי דורכגעזאַפּט מיט טיפן יידישן צער, באַווייזט הרב צעיר — פון פאַרשיידענע שטאַנדפּונקטן — די פאַלשקייט, לעכערלעכקייט און שעדלעכקייט פון אַש׳ס יעזוס־ווערק. האָט ער דאָס געטון אויס קנאה?

הרב טשערנאָוויץ ווערט ניט דערמאָנט און ניט ציטירט אין ש. ראָזענבערג׳ס בוך. דער מחבר איז מרמז, אַז מיט רבנים (און סתם פרומע יידן) האָט ער ניט קיין מחלוקה. דאָס מיינט, אַז פאַר רבנים איז נאַטירלעך און נאָרמאַל שאָקירט צו ווערן פון אַזעלכע ווערק, ווי אַש׳ס יעזוס־ביכער און מען קאָן דערפאַר צו זיי קיין טענות ניט האָבן. ווערט דאָ עפּעס קשה: סיי די תורה־יידן, סיי די ניט־פרומע, די „וועלטלעכע" אַש־קריטיקערס גייען־צו צו אַש׳ס דאָזיקע ווערק פון דעם שטאַנדפּונקט, וואָס האָט פאַראייניקט די פאַרשטייערס פון אַזעלכע אָפּגעווייטערטע צוויי סעקטאָרן אין יידישן לעבן — אין איין אויסגעשריי. איז די פראַגע דעריבער: איז דער־דאָזיקער שטאַנדפּונקט אַ ריכטיקער, אָדער אַ פאַלשער? ס׳קאָן דאָך ניט זיין, אַז דערזעלביקער צוגאַנג, דערזעלביקער קריטישער אַנאַליז פון אַ ווערק איז סיי כשר, סיי טריף, אָפּהענגיק פון דער פערזענלעכער הנהגה פון דעם קריטיקער.

ווי ש. ראָזענבערג — און ניט נאָר ער! — פירט־אָן די פאַרטיידיקונג פון אַש׳ן קומט אָבער אויס, אַז אים גייט ניט אַזוי אין דער אַש־קריטיק, ווי אין דער ניט־אויסגעהאַלטנקייט פון די געוויסע אַש־„קעגנערס", וואָס הגם זיי אַליין זענען ניט קיין שומרי־הדת, נעמען זיי זיך אָן פאַר יידישקייט. הייסט עס, אַז דער מחבר, וואָס האָט אונטערגענומען צו באַשיצן אַש׳ס רעפּוטאַציע, זאָרגט זיך גאָר פאַר דער רעפּוטאַציע פון אַש׳ס קריטיקערס...

ראָזענבערג האָט אויסגעקליבן פון אַלע אַש־קריטיקערס בלויז פיר (מסתמא כנגד די ארבעה בנים פון דער הגדה) און אויף זיי גיסט ער אויס כל חמתו. דאַרף איך מסתמא גומל בענטשן, וואָס מיינע אַש־אַרטיקלען געפינען זיך ניט צווישן די פאָלעמישע אַרטיקלען פון אַ סך אַנדערע יידישע שרייבערס, וואָס ווערן ניט ציטירט אין דעם בוך. אָבער ביי דער געלעגנהייט איז כדאי איבערצודערציילן אַ קאָמישן עפּיזאָד — וואָס איך האָב בשעתו דערציילט — וועגן מיין „צוזאַמענשטויס" מיט שלום אַש׳ן.

באַלד ווי מיין ערשטער אָפּרוף אויף אַש׳ס „נאַזאַרין" (נוצרי) איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין דער „פרייע אַרבעטער שטימע", איז אַש געקומען צולויפן אַן אויפגעקאָכטער אין ביורא פון „פאַראייניקטן יידישן אַפּיל", וואו איך בין געווען באַשעפטיקט. שוין פון קאָרידאָר האָט זיך צו מיר דערטראָגן אַש׳ס קול: „וואו איז אלמי?"... און אַז עמיצער האָט אים אָנגעוויזן וואו, איז ער אַריין אין מיין קאַבינעט מיט אַזאַ אימפּעט, ווי ער וואָלט גרייט געווען זיך אַרויפצוואַרפן אויף מיר מיט די פויסטן. איך האָב זיך אויפגעשטעלט און אַרויפגעלייגט די האַנט אויפן בענקל, וואָס איז געשטאַנען לעבן מיין שרייב־טיש, רעזערווירט פאַר באַזוכערס.

מיין כוונה איז געווען אים צו פאַרבעטן זיצן און זיך געלאָזן דורכ־שמועסן מיט אים מכח וועלכן ענין ער וויל. אַבער אַש האָט, ווייזט־אויס, אַנדערש אויסגעטייטשט מיינע הענט אויפן בענקל — מחמת ער האָט פּלוצלינג זיך צוריק אויסגעדרייט צו דער טיר און אַרויס מיט אַזאַ אימ־פּעט, ווי ער איז אַריין, שרייענדיק הויך אויפן קול:

„וואָס דאַרף מען דעם „דזשאָינט"? מע דאַרף ניש קא „דזשאָינט"!"
וואָס דער „דזשאָינט" האָט געהאַט דערמיט צו טון, ווייס אפשר גאָט...

לאָמיר זיך צוריקקערן צו די טענות און אַרגומענטן, וואָס ראָזענבערג און אַנדערע אַש־פאַרטיידיקערס — הייבן־אויף קעגן די קריטיקערס פון אַש'ס קריסטלעכע ווערק.

דער קנאה־מאָטיוו קלעפּט זיך דאָ, ווי פּריער באַמערקט, ווי אַ פּאַטש צו גוט־שבת — קודם דערפאַר, וואָס קנאה איז ניט עפּעס אַזוינס, וואָס קאָן פאַקטיש באַוויזן ווערן און דערוויזן ווערן. אָבער סיי־ווי איז דאָך דאָ ניט וויכטיק צי יאָ קנאה, צי ניט קנאה. דער סאַמע עיקר איז דאָך דאָ — ווי געזאָגט און ווי ס'דאַרף זיין זעלבסטפאַרשטענדלעך — צי דאָס, וואָס די אַש־קריטיקערס האָבן געזאָגט און געשריבן וועגן אַש'ס צלם־טרילאָגיע, איז אמת, צי ניט אמת.

פּונקט אַזוי איז ניט וויכטיק צי די אַש־קריטיקערס זענען פרומע יידן, צי וועלטלעכע יידן, גלייביקע, צי אַפּיקורסים און צי איינער פון זיי האָט נעכטן אויסגעדריקט אַ מיינונג וועגן אַש'ס יידישן סטיל, וואָס שטימט ניט מיט זיין היינטיקער מיינונג. די פראַגע איז דאָ אַלץ די אייגענע: איז דאָס וואָס זיי זאָגן וועגן אַש'ס „נוצרי", „אַפּאָסטאָל" און „מאַרי" טאַקע אַזוי, אָדער ס'איז אַ בלבול אויף זייער מחבר.

אויב איינער היט ניט אָפּ די תרי"ג מצוות, מיינט עס דאָך ניט, אַז דער צלם דאַרף אים יאָ געפעלן. ראָזענבערג אַליין איז, אויף וויפיל איך ווייס, ניט קיין פרומער ייד, פונדעסטוועגן בין איך זיכער, אַז ווען ער זעט ווי אַ חברה־מאַן גייט שבת אַריין אין בית־המדרש מיט אַ פּאַפּיראָס אין מויל, וואָלט ער אויסגעקאָכט געוואָרן. און ווען עמיצער וואָלט אים גע־זאָגט: „ראָזענבערג, איר זענט אַ היפּאָקריט! איר אַליין זענט ניט קיין שומר־שבת, טאָ פאַרוואָס קאָכט איר זיך וועגן דעם חברה־מאַן מיטן פּאַפּיראָס?" — וואָלט אַזאַ טענה געקלונגען — פּידרעך.

אין קאַמף קעגן מיסיאָנערן אויף דער יידישער גאַס האָט זיך באַ־טייליקט די גאַנצע יידישע פּרעסע, די ראַדיקאַלע ווי די אָרטאָדאָקסישע. די אונטערדריקונג פון דער יידישער רעליגיע אין סאָוועט־רוסלאַנד, וואָס איז געווען דער אָנהייב פון דער אַלגעמיינער אויסראָטונג פון יידישן לעבן דאָרט, האָט אויפגערודערט אַלע יידן אין דער פרייער וועלט, „פרייע", ווי פרומע, סאָציאַליסטן, ווי ציוניסטן (פון יעווסעקעס איז ניט צו רעדן). די נאַציאָנאַלע ווערטן פון אונזער פאָלק, דער תנ"ך, דער תלמוד, די יידישע טראַדיציעס — די יסודות פון יידישן קיום — זענען ניט דער מאָנאָפּאָל פון אָרטאָדאָקסישן סעקטאָר אין יידנטום; אַלע יידישע סעקטאָרן

וועלן זיך אַריינוואַרפן אין קאַמף פאַר זייער פאַרטיידיקונג קעגן אַ סכנה, יעדער געדעגט און באַוועגט פון אַנדערע מאָטיוון, אָבער אַלע פּאַראייניקט פון איין יידישן גורל, פון איין יידישער אחריות און פון איין יידישער אנטשלאָסנקייט.

אויסרופן צו די ניט־אָרטאָדאָקסן: היפּאָקריטן, איר אַליין זענט דאָך ניט מקיים די תרי״ג מצוות, טאָ וואָס מאַכט איר דעם אָנשטעל, אַז דער יידישער קיום גייט אייך אין לעבן? — וואָלט געווען ווילד און משוגע; ס׳וואָלט געמיינט אָננעמען דעם שטאַנדפּונקט פון די נטורי־קרתא, אַז נאָר זיי אַליין זענען די „היטער פון שטאָט" און אַלע אַנדערע יידן, אַפילו פון „מזרחי" און „אגודת ישראל", זענען טרייפניאַקעס — יאָ, טרייפניאַקעס, איינער פון די עפּיטעטן, מיט וועלכע ראָזענבערג איז מכבד די ניט־פרומע קריטיקערס פון אַש׳ס געשמד׳טער פּראָזע.

אמת טאַקע, אַז אַש האָט זיך ניט געשמד׳ט (ווי ס׳איז געווען אַ קלאַנג), אָבער זיין קונסט האָט זיך יאָ געשמד׳ט. אַש, וואָס ער האָט יאָרן־לאַנג געשריבן געשמאַקע פּראָזע, האָט אין די לעצטע יאָרן געשריבן געשמד׳טע פּראָזע! דער קלאַנג אַליין לערנט אונז עפּעס: דער יידישער עולם — און טשיקאַווע איז, אַז דער עיקר דער ענגליש־שפּראַכיקער — וואָס האָט געלייענט אַש׳ס נוצרי־ווערק, האָט זיך פּשוט ניט געקענט פאָר־שטעלן, אַז דער מענטש וואָס האָט זיי געשריבן, איז געבליבן — אַ ייד...

חוץ לזה גייט דאָך דאָ ניט אַזוי אין אָננעמען זיך פאַר יידישקייט, ווי אין ניט־אָננעמען דאָס קריסטלעכע בילד, וואָס אַש מאָלט פאַר אונז אין אַזעלכע שרייענדיקע און רייצנדיקע פאַרבן; אין אָפּשלאָגן אַ פאַלשע און לייכטזיניקע אינטערפּרעטאַציע פון אַ היסטאָרישן פּראָצעס, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן מיט קנאַפּע צוויי טויזנט יאָר צוריק און פון וועלכן אונזער פאָלק איז דער גרעסטער קרבן.

כדי צו מאַכן אַ קריטישן אַנאַליז פון אַש׳ס צוגאַנג צום קריסטנטום — אין ליכט פון היסטאָרישע פאַקטן און פאַקטאָרן — דאַרף מען ניט זיין קיין פרומער ייד. אדרבא, פרומקייט קאָן דאָ גיכער זיין אַ שטער אין דער פרייער און אָביעקטיווער פאָרשונג פון דעם ענין. דערפאַר איז דאָ אויפן ריכטיקן אָרט ניט נאָר אַ „וועלטלעכער" ייד, אָדער אַ ייד, וואָס איז ניט מקיים די תרי״ג מצוות, נאָר אַפילו אַ ניט־ייד, אַ קריסטלעכער געלערנטער, וואָס גייט־צו אָביעקטיוו צום פּראָבלעם יידנטום־קריסטנטום.

און אַז ס׳זענען געווען און ס׳זענען דאָ קריסטלעכע געלערנטע, וואָס האָבן אָנגעוויזן סיי אויף פאַלשקייטן אין דער עוואַנגעליע, סיי אויף דער העכערקייט פון דער יידישער מאָראַל און עטיק איבער דער קריסטלעכער, איז קיין נייס ניט. ס׳וואָלט צופיל אָרט פאַרנומען צו ברענגען ציטאַטן פון זיי — און דאָ האַנדלט זיך דאָך ניט וועגן די פעלשונגען אין „צווייטן טעסטאַמענט", נאָר וועגן די פעלשונגען אין אַש׳ס „דריטן טעסטאַמענט".

וואָלט באמת כדאי געווען פאַר די אַלע, וואָס זענען באַקאַנט מיט אַש׳ס קריסטאָלאָגיע, צו לייענען נאָך אַ ווערק אויף דער־זעלביקער טעמע, וואָס איז אַרויס כמעט אין איין צייט מיט אַש׳ס „דער נוצרי". איך מיין דאָ:

„פּאַרוואָס יעזוס איז געשטאָרבן" פון פּיער וואַן פּאַאסען, דער באַרימטער האָלענדיש־אַמעריקאַנער שריפטשטעלער. אַנטקעגן די נוצרי־ווערק פון דעם גרויסן יידישן שרייבער שלום אַש, איז דאָס קריסטוס־ווערק פון דעם ניט־יידישן שרייבער און אוניטאַרישן גלח, וואַן פּאַאסען — אַ פרום יידיש בוך. וואַן פּאַאסען איז געווען באַפריינדט מיט אַש׳ן און מיר איז עטלעכע מאָל אויסגעקומען צו רעדן מיט אים וועגן אַש׳ס קריסטלעכע שריפטן. ניט אַריינגייענדיק אין פּריוואַטע שמועסן, וויל איך בלויז זאָגן, אַז זיין מיינונג וועגן די דאָזיקע ווערק אַש׳ס, ניט אַזוי וועגן זייער קינסטלערישן ווערט, ווי וועגן דער אינטערפּרעטאַציע פון יידנטום־קריסטנטום אין זיי — איז זייער נאָענט צו דער מיינונג פון אַש׳ס יידישע קריטיקערס...

אַש׳ס פּאַרטיידיקערס האָבן רעדוצירט דעם ענין פון די נוצרי־ווערק צו דער קלאָץ־קשיא: „צי מעג מען שרייבן אויף דער טעמע ישו הנוצרי"— און אַזוי הייסט טאַקע אַ קאַפּיטל אין צווייטן טייל פון ראָזענבערג׳ס בוך. ס׳גייט דאָ, הייסט עס, אין פּרינציפּ. און אודאי וועט יעדער אָנהענגער פון פרייען וואָרט און פרייען געדאַנק ענטפערן דערויף פּאָזיטיוו: יאָ, מען מעג! אודאי מעג מען!

אָט־די פּרינציפּיעלע פראַגע — צי „מען מעג" — איז זייער פאַר־פיר׳עריש: סיי ס׳גיט דעם איינדרוק ווי די אַש־קריטיקערס וואָלטן גע׳־טענה׳ט, אַז מען טאָר ניט שרייבן אויף אַזאַ טעמע; סיי עס מאַכט דעם ענין זייער גרינג פאַר די אַש־פּאַרטיידיקערס. זיי זענען שוין אַפילו ניט מהויב צו לייענען די ווערק — וויבאַלד די פראַגע ליגט פון אויבנאויף (צי „מען מעג") — און זיי פּסק׳ענען, אַז מען מעג און זיי זענען צופרידן: מיר קעמפן פאַר דער פרייהייט פון וואָרט! — און פון דאַנען אַרויס איז ממש אַ מחיה צו אַטאַקירן דעם אַנדערן צד, וואָס האַלט — ווי זיי שטעלן דאָס פאַר — אַז מען טאָר ניט.

איינער פון די אַש־פּאַרטיידיקערס — גראָד זייער אַן עטישע פּער־זענלעכקייט און אַ פיינער עסייאיסט — האָט אויף מיין קשיא, צי ער האָט אַש׳ס „נוצרי" און „אַפּאָסטאָל" טאַקע געלייענט, געענטפערט: וואָס איז דאָ שייך לייענען? די פראַגע איז, צי אַ יידישער שרייבער מעג זיך צו־רירן צו דער קריסטוס־טעמע. עד היום ווייס איך ניט, צי ער האָט יאָ געלייענט, צי ניט געלייענט — ער איז דאַמאָלט שטאַרק קראַנק געווען און לייענען אַזעלכע דיקע ביכער איז זיכער ניט געווען פאַר זיינע כוחות, אָבער געשריבן האָט ער וועגן דעם און פאַרטיידיקט אַש׳ן האָט ער און געבראַכט ראיות און עדות פון אַנדערע יידישע שרייבערס, וואָס האָבן זיך פאַרנומען מיט קריסטלעכע טעמאַטיק, האָט ער אויך — און דערביי טריאומפירט, אַז די וועלט, די יידישע וועלט, איז צוליב דעם ניט אונ־טערגעגאַנגען. איך בין זיכער, אַז ער האָט אויפריכטיק געגלויבט, אַז אָט־דאָס איז דאָס גאַנצע פּראָבלעם: צי מען מעג.

פונקט אַזוי קאָן מען, פאַרשטייט זיך, פרעגן: מעג מען שרייבן אויף דער טעמע יידן? און ווידער קאָן דאָ קומען איין ענטפער: אודאי מעג

מען. אָבער... ס׳וועגדט זיך ווער עס שרייבט, וואָס מען שרייבט, ווי מען שרייבט. אויב מען שרייבט וועגן יידן אַזוי ווי עס שרייבן אַנטיסעמיטן, ווערט עס אַ גאַנץ אַנדער ענין. דאמאָלט הייבן מיר אויף אונזער פּראָטעסט. דאמאָלט האַלטן מיר, אַז ס׳איז ניט הפקר פּעטרושקע. מען טאָר אַזעלכע רייד ניט דערלויבן.

וואָס פאַרא שטורעם ס׳האָט זיך אויפגעהויבן אין דער גאַנצער יידישער וועלט אַרום — און קעגן — טאָינבי׳ן, פאַר געוויסע אומגינציקע באַהויפּטונגען זיינע וועגן יידנטום, הגם מען קאָן טאָינבי׳ן בשום אופן ניט פאַררעכענען צווישן די געשוואוירענע, אָדער ניט־געשוואוירענע שונאי־ישראל.

דערביי איז ביז גאָר טשיקאַווע, אַז צווישן די פּראָטעסטירערס קעגן טאָינבי׳ן געפינען זיך אויך אַש׳ס פאַרטיידיקערס, און מאָריס סעמיועל, אַש׳ס ענגלישער איבערזעצער פון „נאַזאַרין" און „אַפּאָסטאָל" („מאָרי" האָט ער זיך אָפּגעזאָגט איבערצוזעצן) האָט פאַרעפנטלעכט אַ גאַנץ בוך קעגן טאָינבי׳ן — אַ שאַרף בוך. און וואָס איז דער תמצית פון טאָינבי׳ס שטאַנדפּונקט וועגן יידנטום? אַז דאָס קריסטנטום איז די העכסטע דערגרייכונג פון יידנטום. דאָס יידנטום איז געבליבן הינטערשטעליק, אַ פאַרגליווערט רעשטל. די מאַמע האָט געבוירן אַ פיין און ליכטיק קינד, אָבער זי אַליין איז שוין אָפּגעלעבט, פאַרעלטערט, פאַר׳חושכ׳ט.

טאָינבי׳ס מיינונג וועגן יידנטום־קריסטנטום פאַלט זיך צונויף, ווי מיר זעען, מיט דעם, וואָס דער פאַרקאַטוילישטער ייד, אַנרי בערגסאָן, האָט געזאָגט און וואָס שלום אַש האָט כסדר נאָכגעזאָגט און איבערגעזאָגט. ניט מער, וואָס נאָך אַש׳ס דעקלאַראַציע שלעפּן זיך נאָך דריי ביכער, וואו אָט־די מיינונג ווערט „אילוסטרירט" מיט שרייענדיקע בילדער, וואו ער מאָלט דאָס קריסטנטום אין פּראָצעס פון אַרויסוואַקסן פון יידנטום אין די העלסטע און לאָקערדיקסטע — און פאַלשע — קאָלירן..

אודאי מעג מען שרייבן וועגן ישו הנוצרי, אָבער אויך דאָ ווענדט זיך וואָס מען שרייבט, ווי מען שרייבט און פאַר וועמען מען שרייבט. לאָמיר דאָ איבערגעבן אין אַ פינגערהוט דעם תמצית און תוך פון שלום אַש׳ס דריי קריסטלעכע ביכער:

1. „דער נוצרי". אמת, אַש מאַכט אים פאַר אַ פרומען ייד, אַ רבי׳ן, אָבער ער גייט־נאָך טריט־ביי־טריט דער עוואַנגעליע אין דער שילדערונג פון זיין גרויסקייט, געטלעכקייט און זיינע מופתים. די פראַגע, וואָס דאָס בוך דערוועקט ביי גוים און פאַר׳גוישע יידן, איז: אויב יעזוס איז געווען אַזאַ טייערער ייד, אַזאַ צדיק — וואָס האָבן יידן צו אים? פאַרוואָס ווילן זיי אים ניט אָנערקענען?

2. „דער אַפּאָסטאָל". בלויז די איינע סצענע ווי שאול פון תרשיש, וואָס ער איז געווען דער שטאַרקסטער און פאַרביסנסטער פאַרפאָלגער פון דעם נוצרי, דערזעט פלוצלינג „דאָס ליכט" און ווערט פון גרעסטן פאַרפאָלגער דער גרעסטער נאָכפאָלגער פון יעזוסן, ווי אַש שילדערט עס מיט מתיקות

— אָט די־איינע סצענע איז די שאַרפסטע שמד־פּראָפּאַגאַנדע! ס׳איז אַן אינדירעקטער רוף צו איטלעכן ייד, נאָכצוטון דעם „שליח״.

3. „מארי״. דאָס איז אַזאַ געדיכטע עבודה־זרה אַרום דעם נוצרי׳ס מאַמען, וואָס אַפילו אין קאַטוליציזם איז אַזוינס נישטאָ. פון וועלכן מקור האָט אַש געשעפּט זיין פאַרגעטערונג פון דער „הייליקער בתולה״? פון דעם מאַריאַוויטיזם אין פּוילן, פון דער סעקטע, וואו די מאַמע — ניט דער זון — פאַרנעמט דעם אויבנאָן. דידאָזיקע סעקטע האָט געוואוינען זייער ווייניק אָנהענגערס און איז פאַרפאָלגט געוואָרן פון די קאַטויליקן פאַר דעם מאַרי־פּאַגאַניזם, אָבער פאַר אַש׳ן איז עס אין אָרדנונג. ער קוויקט זיך מיט דעם מאַראַוויטישן קולט פון גאָט׳ס מאַמען...

אַש׳ס פאַרזיכערונג, אַז ער האָט יאָרן־לאַנג געשטודירט די פאַרשיידנאַרטיקע ליטעראַטור וועגן קריסטנטום, ווערט ניט באַשטעטיקט ביים לייענען זיינע קריסטוס־ביכער. ס׳פילט זיך אינערגעץ ניט קיין באַקאַנטשאַפט מיט די וויסנשאַפטלעכע און קריטישע פאָרשונגען וועגן דעם אַנטשטיי און אַנטוויקלונג פון דער קריסטלעכער רעליגיע. ס׳פילט זיך אָבער יאָ, אַז ער האָט געלייענט מיט גרויס כוונה דעם „נייעם טעסטאַמענט״ און אַנדערע קריסטלעך־רעליגיעזע שריפטן, און אַפילו, ווי שוין אָנגעוויזן, מאַריאַוויטישע שריפטן.

וואָס איז געווען שלום אַש׳ס כוונה ביים שרייבן זיינע נוצרי־ווערק? אַש אַליין האָט אַ זאָג געטון, אַז ער איז אויסן געווען צו ברענגען אַ דערנענטערונג — שאַפן אַ שלום — צווישן דער יידישער און קריסטלעכער וועלט. ווי־אַזוי אַזוינס קאָן דערגרייכט ווערן דורך אַזעלכע ווערק, וואו דאָס קריסטנטום ווערט גלאָריפיצירט, אַרויסגעשטעלט אין דעם העלסטן ליכט און וואָס דערמיט אַליין ווערט נאָך שטאַרקער און שטאַרקער באַטאָנט דאָס יידישע „עקשנות״ פון האַלטן זיך ביים „אָפּגעלעבטן יידנטום״ און ניט אויפנעמען מיט אָפענע אָרעמס די קריסטלעכע גאולה — דאָס איז אַ סוד, וואָס די אַש־פאַרטיידיקערס ווילן אונז מסתמא ניט אויסזאָגן.

האָט אַש אפשר געמיינט, אַז די קריסטן וויסן ניט, אַז די הייליקע בתולה און איר זון זענען געווען יידן (דאָס הייסט: אויב זיי האָבן טאַקע עקזיסטירט) און ווי נאָר זיי וועלן דאָס געוואָר ווערן, וועלן זיי גלייך פון קלויסטער קומען צו לויפן אין שול און זינגען: „לאָמיר זיך שוין איבערבעטן, איבערבעטן״? — אַזוי נאַאיוו איז אַש זיכער ניט געווען.

אָבער די פאַרטיידיקערס פון אַש׳ס נוצרי־ווערק האָבן אויפגעכאַפּט דידאָזיקע באַהויפּטונג אַש׳ס ווי אַן אבן־טוב און לאָזן ניט אָפּ. הערט נאָר, הערט! אַש האָט אַרויפגעלייגט אויף זיינע אייגענע פּלייצעס אַזאַ אומגעהייערע היסטאָרישע מיסיע — און זיי, די פאַרלוימדערס, אַטאַקירן אים נאָך!

אַש האָט כסדר — ווידעראַמאָל און אָבעראַמאָל — איבערגע׳חזר׳ט פאַר דער ניט־יידישער וועלט, אין רעדעס און אין אינטערוויוען פאַר דער ניט־יידישער פּרעסע, די דעקלאַראַציע (וואָס זי אַנטהאַלט, אייגנטלעך, זיין

אייגענע אינטערפּרעטאַציע פון זיינע יעזוס־ביכער), אַז דאָס קריסטנטום איז די העכסטע דערגרייכונג פון יידנטום, דער סאַמע שפּיץ — דאָס האָבן זיי אָבער ניט געוואָלט דערהערן, פּונקט ווי זיי האָבן ניט געוואָלט דערהערן, אָדער זיך געמאַכט פאַרגעסן — אַש׳ס אַן אַנדער דעקלאַראַציע (קורץ נאָכן אַנטשטיי פון מדינת ישראל) וועגן דעם „שמוציקן לעוואַנטישן ים״, וואָס איז ניט זיין ארץ־ישראל. און זיי האָבן אויסגעצייכנט געדענקט אַש׳ס קאָמפּלימענטן פאַר דער יידישער מדינה, ווען ער איז, שוין אַ קראַנקער און צעבראָכענער זקן, אַהינגעקומען דאָרט ווערן אַ תושב. שוין זיין באַזעצן זיך אין ישראל האָבן זיי צעפּויקט ווי אַ גרויסע זכיה פאַר דעם יידישן לאַנד, וואָס דערפאַר אַליין דאַרף מען אים אויף די הענט טראָגן און אים אַלץ מוחל זיין.

מוחל זיין — וואָס? די אַש־פּאַרטיידיקערס האָבן אויך גערעדט וועגן אַש׳ס תשובה טון, באַזונדערס איינער פון זיי, דער ישראל־שריפטשטעלער א. ש. שטיין (אין אַ פּאָלעמיק מיט מיר אין תל־אביבער זשורנאַל „היימיש״), אַז מיט באַזעצן זיך אין ישראל האָט ער תשובה געטון.

תשובה געטון — אויף וואָס? לויט זיי, די אַש־פּאַרטיידיקערס, האָט דאָך אַש גאָרנישט געזינדיקט, איז דעריבער דאָך ניט שייך קיין תשובה טון און ס׳איז נישטאָ וואָס מוחל צו זיין... דאָס האָבן זיי גאָר פאַרגעסן, און אייניקע פון זיי האָבן מיר אַפילו פאַרטרויט, אַז בעת אַש איז געווען אין פלאָרידע, איז ער דאָרט אַריין צום מאָדזשיצער רבי׳ן און ביי אים געבעטן מחילה אויף זיינע זינד. אַש האָט, ווי איר זעט, תשובה געטון! — האָבן זיי אויסגערופן מיט שמחה. און אַז איך האָב זיי געפרעגט: „תשובה געטון — אויף וואָס? ער האָט דאָך, ווערליק איך, גאָרנישט געזינדיקט!״ — האָבן זיי פאַרלעגן געשמייכלט.

אָבער — הערט נאָר, הערט! אויב די מעשה מיטן מאָדזשיצער רבי׳ן איז אמת — הייסט עס אַזוי: געזינדיקט האָט ער בפרהסיה, אין רשות הרבים, בקול רם, אין ביכער און אין רעדעס און אין דעקלאַראַציעס, אָבער אַז ס׳איז געקומען צו תשובה טון, האָט ער זיך אַריינגעכאַפּט צו אַ רבי׳ן, ערגעץ אין פלאָרידע, בחדרי חדרים, און אים איינגערוימט אין אויער אַ סוד, אַז ער האָט חרטה און וויל תשובה טון.

פון וועמען מאַכט איר חוזק, חשובע אַש־פּאַרטיידיקערס — פון אונז, צי פון זיך אַליין? אָבער ווידער די אייגענע מעשה: איר טענה׳ט דאָך, אַז ניט נאָר האָט אַש ניט געזינדיקט קעגן אונז, נאָר מיר האָבן גאָר גע־זינדיקט קעגן אים, טאָ וואָס דערציילט איר אונז מעשיות וועגן זיין תשובה און מחילה?

עפּעס זענט איר מיר אויך גאָרנישט אויסגעהאַלטן?!...

אַז איר דריקט זיי צו צו דער וואַנט, די אַש־פּאַרטיידיקערס, האָבן זיי אַן אַנדער תירוץ פאַר אים: ער איז געווען אַ קינד, אַ גרויס קינד! איז דאָך פּשוט נאַריש טענות צו האָבן צו אַ קינד...

פאַרענטפערן שלום אַש׳ס „ווילדע שטיק״ מיט קינדישקייט — דאָס

איז זייער קינדיש. פאַר אַ דערוואקסענעם מענטש, וואָס פירט זיך אויף קינדיש, זענען דאָ אַנדערע אַדיעקטיוון... בפרט קלעפּט זיך ניט דער קינדישקייט־תירוץ צו אַזאַ מענטש, ווי אַש, וואָס פאַרנעמט זיך מיט וועלט־פּראָבלעמען. דאָס פּאַסט זיך אפשר צו אַ לירישן פּאָעט, אַ מאָלער, אַ מוזיקער, אַ פּרימאַדאָנע, אַ טענצער, ניט צו איינעם, וואָס שרייבט וועגן רעוואָלוציעס, מלחמות, היסטאָרישע און מיטאָלאָגישע עפּאָכן.

ביי אַש׳ן איז אַלץ געווען אויסגערעכנט. ווען ער איז געלאָפן מיט זיין „גאָט פון נקמה״ קיין פּעטערבורג און קיין בערלין — האָט ער אויסגערעכנט אויף דעם, אַז גויים וועלן כאַפּן אַזאַ מציאה. שטעלט זיך נאָר פּאָר: אין דער ניט־יידישער וועלט, וואָס ראַיעט מיט אַלערליי פאַראורטיילן, חשדים אין איבערגלויבנס וועגן יידן און וואו מען ווייס אַזוי ווייניק, אָדער גאָרנישט וועגן דעם אמתן מהות פון יידישקייט און יידישן לעבן — אין אָט־דער וועלט פאַלט־אַריין אַ יידישער קינסטלער, אַ שרייבער אין יידיש, איינער, וואָס קומט אַליין פון די געדיכטענישן פון די יידישע מאַסן, און ער ברענגט אַ יידישע פּיעסע, אַ פּיעסע פון יידישן לעבן.

און וואָס ווייזט די פּיעסע פון יידישן לעבן? זי ווייזט דער וועלט אַ יידישע היים, וואו אונטן איז אַ פריילעך הייזל און אויבן — אַ ספר־תורה. פון דער גאַנצער אומגעהייער־רייכער יידישער טעמאַטיק האָט אַש אויסגעקליבן פאַר דער ניט־יידישער וועלט דוקא אַזאַ קיצלדיקע, אומרעאַלע, איבערגעטראַכטע מעשה. פון דער אומגעהייער־רייכער גאַלעריע פון יידישע געשטאַלטן — האָט ער אַרויסגעהויבן פאַר דער וועלט אַ י אַ נ ק ל ש אַ ב ש אָ ו י ט ש.

איצט ווייס שוין די וועלט וואָס יידיש לעבן, וואָס דער מהות פון יידישן לעבן איז — אַ סינטעז פון תורה און טרייפענער סחורה. איצט ווייס די וועלט וואָס פאַרא בריאה דער יידישער מענטש איז. די תורה איז ביי אים טאַקע טייער, אָבער געשעפט איז געשעפט, אַז ס׳קומט צו געשעפט זענען ביי אים אַלע מיטלען כשר — אַ הייזל, אַ ברייזל, שווינדל, שאַכער־מאַכער.

די וועלט האָט געקריגן פון אַ יידישן קינסטלער, וואָס קומט אַליין פון דער „געטאָ״ און וואָס פאַר אים זענען אַלע יידישע סודות אָפן — אַ באַשטעטיקונג אויפן עלטסטען אַנטיסעמיטישן בילבול לגבי דעם יידישן פאָלק.

איז דאָס געווען אַש׳ס קינדישקייט? ניין, ס׳איז געווען אַש׳ס פּראַקטישע אויסרעכענונג, אַז אַזאַ מציאה וועלן די אומות העולם ביי אים אויסכאַפּן. אַש האָט דאָ, אייגנטלעך, אַליין געשפּילט די שאַבשאָוויטש־ראָל: אויבן די ספר־תורה פון יידישער קונסט; אונטן — האַנדל מיט יידישן כבוד.

ווען נאָר און וואו נאָר אַש האָט געהאַט די ברירה אויסצוקלייבן צווישן רעקלאַמע, רום, געלט און יידישן כבוד, האָט ער מפקיר געווען דאָס לעצטע.

נאָכאַמאָל איז אַש געלאָפן מיט אַ פּיעסע קיין פּעטערבורג — מיט

„יחוס", אָבער דאָס איז שוין ניט געווען קיין יידישע סענסאַציע, נאָר אַ „לעגיטימע" יידישע טעמע — איז ער דאָסמאָל ניט געלאָפן דירעקט צו די טעאַטער־דירעקטאָרן, ווי מיט „גאָט פון נקמה", נאָר פריער זי פאַר־געלייענט פאַר אַ גרופּע באַוואוסטע רוסישע שרייבערס. אָבער אויך דאָ האָט אַש אינזינען געהאַט — סענסאַציע.

ווען איינער פון דער גרופּע רוסישע שרייבערס — טשיריקאָוו — האָט אַרויסגעזאָגט אַ בעגאַטיווע מיינונג וועגן דער פּיעסע, איז אַש אויפגע־שפּרונגען מיטן אויסגעשריי, אַז אַ רוס, אַ גוי, קאָן ניט פאַרשטיין די יידישע נשמה...

פון אַש'ס אויסגעשריי האָבן די רוסישע שרייבערס געדרונגען, אַז אויב אַזוי — איז דאָך פּונקט אַזוי לאָגיש צו זאָגן, אַז יידן קענען ניט פאַר־שטיין דעם רוסישן „ביט", דעם רוסישן מהות — און אין דער רוסישער ליטעראַטור זענען אַקטיוו אַ שפּאָר ביסל יידן.

נו, פאַרשטייט זיך, אַז אויב רוסן זאָגן אַזוינס, איז דאָס אַנטיסע־מיטיזם. און אַזוי האָט שלום אַש פאַרוואַנדלט ליבעראַלע און יידנפריינט־לעכע רוסישע שריפטשטעלער אין „שונאי ישראל" — ווי־באַלד זיי געפעלט ניט זיין „יחוס"־פּיעסע...

אַש האָט אויסגעפּירט דאָס זייניקע: אַ סענסאַציע, אַ סקאַנדאַל, אַר־טיקלען אין דער רוסישער פּרעסע, אין דער יידישער פּרעסע, ס'טומלט זיך — און דער נאָמען אַש קלינגט אין אַלע גלעקער.

אויך ווען אַש זיצט צווישן אייגענע, וואָס גיבן אים אָפּ כבוד, אַרבעט זיין מח אויף תחבולות — ווי אַרויסצוקריגן דערפון אַ סענסאַציע, אַ טומל, אַ סקאַנדאַל — אַזוי אין זיינע יונגע יאָרן, אַזוי אין זיינע שפּעטערדיקע יאָרן. אָט, למשל, דער קבלת־פּנים פאַר אים אין אָדעס. ס'רינגלען דעם גאַסט אַרום מיט וואַרימער האַרציקייט מענדעלי מוכר ספרים, ח. נ. ביאַליק, ראַווניצקי, מ. ל. ליליענבלום און אַנדערע חשובע יידישע פּער־זענלעכקייטן. אין די רעדעס — די גרעסטע שבחים פאַר אַש'ן, דעם גרויסן יידישן וואָרט־קינסטלער. אַש זיצט און הערט און — קלערט... מיטאַמאָל שפּרינגט ער אויף און צעשרייט זיך:

— יאָך ביניש קאַ יידישער קינסטלער; יאָך בין אַן אוניווערסאַלער קינסטלער!

מען קאָן זיך פאָרשטעלן ווי זיינע גאַסט־געבערס האָבן זיך געפילט. אָבער אַש האָט ווידער זיינס דערגרייכט: אַ טומל, נאָטיצן, אַרטיקלען און פעליעטאָנען אין דער יידישער פּרעסע. ס'קאָכט זיך מיט אַש'ן!

איז דאָס אַלץ מעשה קינד? און אַפילו אַ קינד שמייסט מען אַמאָל אָפּ. אַפילו אויף אַ קינד גיט מען אַמאָל אַ געשריי:

— שייגעץ!... אָבער אַש'ן טאָר מען אַפילו גאָרנישט זאָגן. פאַרוואָס? די הייליקע קונסט!

דער ענין אַש איז בלויז איין שטריך אויף דער פּאָן פון אַן אומ־געהייער פּראָבלעם, וואָס פלאָטערט אַרום אונז מיט אַן אומהיימלעכן

ווינט. דאָס פּראָבלעם פון געצנדינסט און פּערזאָנען־קולט.

די קונסט איז דאָס מאָדערנע געצנדינסט. די קונסט — די מיט־שאַפערין פון לעבן — דורך מעשי ידי אדם — איז פּאַקטיש אָוועק־געשטעלט געוואָרן העכער פון לעבן, איבערן לעבן. די קינסטלער זענען די הייליקע פּריסטערס פון דער געטין קונסט. זיי איז אַלץ דערלויבט. זיי זענען אומבאַרירלעך. רירט מען זיי אָן, ווערט אַ געשריי:

— מען פאַרשוועכט די קונסט!

אין ראָזענבערג׳ס בוך וועגן אַש׳ן ווערט געבראַכט אַ ציטאַט פון פּרצ׳ס אַן אַרטיקל, וואָס איז כדאי דאָ צו ברענגען ווי אַן אילוסטראַציע. פּרץ, וואָס האָט דער ערשטער באַמערקט, אַז אַש שרייבט מיט אַן אויג „אויף יענער זייט פּאַרקאַן", האָט אויך געהאַט עפּעס צו זאָגן וועגן די שאַרפע אַטאַקעס אויף אַש׳ן פאַר זיין אַרויסטריט, וואָס איז באַרימט גע־וואָרן ווי דער „מילה־סקאַנדאַל".

„אויב עמיץ האָט גערעדט, — שרייבט פּרץ, טאָר מען אים ניט צונעמען דאָס וואָרט; און וויל מען אַ קינסטלעריש מויל מיט שמוציקע שמאַטעס פאַרשטאָפּן, מוזן מיר רופן: שמוציקע לייט, די הענט ביי זיך!"

אָפּגעזען פון דער מיינונג, וואָס איינער האָט וועגן דעם מילה־ריטואַל, מוז מען פּשוט פאַרטשמעליעט ווערן פון פּרצ׳ס בייזן אויסרוף. ביי מיין גאַנצן דרך־ארץ פאַר פּרצ׳ן און ביי דער גאַנצער באַדאַנקלעכקייט, וואָס איך פיל צו אים פאַר זיין האַרציקער באַציאונג צו מיר, מוז איך דאָ זאָגן, אַז דידאָזיקע ווערטער זיינע זענען געווען — חוצפּה. וואָרן מה ענין שמיטה אצל הר סיני? — וואָס פאַרא שייכות האָט אַש׳ס לויפן צו אַן אַנטיסע־מיטישער פּוילישער צייטונג מיט אַ פּראָטעסט קעגן דעם „באַרבאַרישן אַקט" פון מל זיין ביי יידן — מיט קונסט? וואָס פאַראַ רייד זענען דאָס וועגן פאַרשטאָפּן אַ קינסטלעריש מויל מיט שמוציקע שמאַטעס? האָט דאָס מויל דען גערעדט קינסטלערישע רייד? איז אַש׳ס פּראָטעסט־בריוו געווען אַ קינסטלעריש ווערק?

ניין, דאָס בריוול איז טאַקע ניט געווען קיין קונסט־ווערק, אָבער אַש איז געווען אַ קינסטלער — און ווי־באַלד אַ קינסטלער, מעג ער זיך אַלץ דערלויבן און קיינער טאָר קיין פּיפּס ניט געבן. אויב יאָ, זענען די וואָס זאָגן אים עפּעס — שמוציקע לייט. דרך־ארץ פאַר דער געטין קונסט און פאַר אירע פּריסטערס!

דאָ אַנומלט זענען מיר געווען עדות פון אַ שענדלעך ספּעקטאַקל אַרום דער געטין קונסט און אירן אַ הויכן־פּריסטער — עזרא פּאָונד — ווען אַנגעזעענע אַמעריקאַנער שריפטשטעלערס און געלערנטע האָבן — ניט דאָס ערשטע מאָל — געפאָדערט פון דער אַמעריקאַנער רעגירונג צו באַפרייען דעם פאַשיסט, אַנטיסעמיט און פאַררעטער, וואָס בעת דער צווייטער וועלט־מלחמה האָט ער אין איטאַליע געטריי געדינט מוסאָליני׳ן און דורך אים היטלער׳ן — רופנדיק איבער דער פאַשיסטישער ראַדיאָ, די אַמעריקאַנער אַרמייען, צו רעוואָלטירן.

און זיי האָבן סוף־כל־סוף זייערס אויסגעפירט — מען האָט באַפרייט

עזרא פאונד׳ן. איז דאָ ניט וויכטיק, צי פאונד איז אַ גרויסער פּאָעט, אָדער אַ פּאָעטישער שאַרלאַטאַן — די, וואָס האָבן זיך פאַר אים איינגעשטעלט, האַלטן אים פאַר אַ וויכטיקן פּאָעט, אַ וואָרט־קינסטלער — און אויב אַ קינסטלער, מעג ער זיין אַ פאַשיסט, אַ אַנטיסעמיט, אַ פאַררעטער, איז עס גאָרנישט מיט גאָרנישט. אַ קינסטלער טאָר מען ניט האַלטן פאַרשפּאַרט אין טורמע, אָדער אין אַ משוגעים־הויז. שמוציקע לייט, עפּנט פאַר אים די טויערן!

איך וויל, חלילה, ניט מאַכן אַ פאַרגלייך צווישן דעם אַנטיסעמיט עזרא פאונד מיט אונזער גרויסן וואָרט־קינסטלער שלום אַש. צען טויזנט להבדילס דאַרף מען אַוועקשטעלן צווישן ביידע נעמען אָבער דער פּרינציפּ פון דער פאַרטיידיקונג פאַר זיי איז דער אייגענער דאָרט און דאָ — דער פּרינציפּ, אַז דעם קינסטלער איז אַלץ דערלויבט.

די דיקטאַטור פון דער קונסט איז, אייגנטלעך, געווען די פאַרלויפערין פון דער מלוכה׳שער דיקטאַטור אין אונזער מאָדערנער וועלט. די פאַרגעטערונג פון דער קונסט האָט ממש געדינט ווי אַ מוסטער פאַר דער פאַרגעטערונג פון שטאַט. און דאָ האָט זיך פאַר אונזערע אויגן אָפּגעשפּילט דאָס מערקווירדיקסטע ספּעקטאַקל: די נעכטיקע פּריסטערס, וואָס האָבן געפאָדערט, אַז אַלע זאָלן זיך בוקן צו זיי, זענען געווען צווישן די סאַמע ערשטע, וואָס זענען געפאַלן כורעים פאַר די שטאַטלעכע דיקטאַטאָרן.

קיינער האָט אַזוי געטריי ניט געדינט מוסאָליני׳ן, היטלער׳ן און סטאַלינ׳ען, ווי די פּריסטערס פון דער קונסט, פון דער ליטעראַטור — די פּאָעטן, עסייאיסטן און נאָוועליסטן — מיט זייער־זייער ווייניק אויסנאַמען. אָבער דאָ, וואו די קונסט איז פריי און קיינער צווינגט זי ניט צו ווערן אַ דינסט־מויד — דאָ פאַררייסט זי סנאָביש דעם קאָפּ צו די הימלען און פאָדערט, אַז אַלע זאָלן פאַלן צו אירע פיס און זי פאָדערט אימוניטעט פאַר אירע פּריסטערס.

שלום אַש איז געווען אַ וואונדערלעכע דערשיינונג ביי אונז. ס׳איז פלאי פלאים ווי דער פשוט׳ער בחור פון קוטנע, אָן בילדונג, אָן וויסן, האָט געגעבן אַזאַ האַסטיקן מאַרשיר אַריין אין דער יידישער ליטעראַטור. „געקומען, געזען און געזיגט" — ממש איבערנאַכט. ווי יענער לעגענדאַרישער בוים, וואָס שפּרינגט ראַפּטאָם אַרויס פון דער ערד אין הימל אַריין, אַ באַלאָדענער מיט אַלערליי פּירות — אַזוי איז אַש פלוצלינג אַ וואַקס אַרויס און אַרויף געטון.

זיין „שטעטל", זיין „שלמה נגיד", זיין „מאָטקע גנב", „דער תהלים־ייד" — דאָס זענען מאָנומענטאַלע ווערק, אייביקע ווערק. שלום אַש האָט פאַרמאָגט אַ מעכטיקע אינטויציע, אָבער שוואַכן אינטעלעקט. ער איז געווען אַ גרויסער קינסטלער (זאָל מיר דערלויבט זיין זיך אַליין צו ציטירן) ווען ער האָט באַהאַנדלט דאָס קליינע שטעטל און קליינע מענטשן; ער איז געווען אַ קליינער קינסטלער, ווען ער האָט זיך גענומען צו דער גרויסער שטאָט און צו קאָמפּליצירטע פּערזענלעכקייטן.

אין זיין טרילאָגיע „פאַרן מבול" איז ער ביי זיך אין דער היים, בעת ער שילדערט זיינע היימישע יידן, יידן וואָס ער האָט זיי אַזוי גוט געקענט. ער פאַרלירט זיך אין די גרויסע שטעט. אינטעליגענטן און רע־וואָלוציאָנערן רעדן ביי אים מיטן לשון — און מיט די השגות — פון קליינשטעטלדיקע בית־המדרש בחורים.

דאָך בלייבט אַש — ביי אַלע זיינע קינסטלערישע חסרונות און שוואַכ־קייטן — דער גרויסער וואָרט־מייסטער!

אָבער ווי גרויס דער קינסטלער איז ביי אים געווען, אַזוי גרויס — און אפשר נאָך אַ סך גרעסער — זענען געווען זיין חוצפּה און זיין עגאָאיזם, זיין חשק, זיין מורא׳דיקע ליבע צו געלט, רום, כבוד — איבער־הויפּט אין דער ניט־יידישער וועלט. קיינער האָט אַזעלכע זאַכן ניט פיינט, אָבער איך ווייס ניט פון נאָך איינעם, וואָס איז אַזוי גרייט געווען צו יעדער צייט מפקיר צו זיין דעם פּרעסטיזש און כבוד פון זיין פאָלק, כדי צו באַפרידיקן זיין אָנגעשוואָלענעם עגאָ, ווי אַש.

שוין ביי די ערשטע טריט אין דער יידישער ליטעראַטור האָט מען דאָס באַמערקט. ניט נאָר פּרץ. נח פּרילוצקי האָט מיט אַרום אַ האַלב יאָרהונדערט צוריק פאַרעפנטלעכט אַ סעריע אַרטיקלען (כ׳בין איצט ניט זיכער, צי אין „וועג", אָדער אין „מאָמענט") וועגן די צוויי שלום אַשס: איינער, דער גרויסער קינסטלער און איינער, וואָס מאַרשירט אַריין מיט זיינע שמוציקע קאַלאָשן צו יענעם אין שטוב אַריין.

שלום אַש איז מיט דער צייט געוואָרן אַ וועלט־נאָמען — אַ דאַנק זיינע גרויסע ווערק און אַ דאַנק זיינע גרויסע סקאַנדאַלן. האָבן יידישע שרייבערס רעאַגירט אויף זיינע סקאַנדאַליעזע מעשים, האָט זיך אויפ־געהויבן אַ „ויצעקו": מען פאַרפאַלגט אונזער גרויסן פּראָזע־מייסטער!

דעם העכסטן פּונקט האָט דער „ויצעקו" דערלאַנגט אין אַש׳ס קריסט־לעכער פּעריאָדע. זיינע פאַרטיידיקערס האָבן אויף קולי־קולות געשריגן אין דער וועלט אַריין, אַז מען לינטשט, מען פאַרשטיינט, מען קרייציקט שלום אַש׳ן — פאַר שרייבן וועגן דעם קריסטלעכן גואל.

זיי האָבן געשריגן, אַז די אַש־קריטיקערס זענען ניט טאָלעראַנט, און ס׳איז זיי דערביי ניט איינגעפאַלן, אַז זיי אַליין זענען דאָך ניט טאָלעראַנט — צו די אַש־קריטיקערס... זיי האָבן זיך — אין זייער צעקאָכטקייט — אַפילו ניט געכאַפּט, אַז מיט זייער געשריי וועגן קרייציקן אַש׳ן — און אַזוי הייסט אויך אַ קאַפּיטל אין ראַזענבערג׳ס בוך: „דער קרייצצוג" — שפּילן זיי אַריין אין פיינטלעכע הענט, אין די הענט פון יענע שכנים אונזערע, וואָס וועלן קענען טענה׳ען:

— פריער האָבן די יידן געקרייציקט זייער ברודער קריסטוס. איצט קרייציקן זיי אַן אַנדער ייד פאַר זאָגן אַ גוט וואָרט אויף קריסטוס׳ן!

צוויי טויזנט יאָר האָט מען אונז באמת געקרייציקט צוליבן בילבול וועגן יענער קרייציקונג — בעת די קרייצצוגן און במשך פון אונזער צוויי טויזנט־יאָריקער מאַרטירער־געשיכטע בכלל. אונזערע טענות, אַז ניט מיר, נאָר די רוימער האָבן „אים" געקרייציקט, האָבן ניט געמאַכט קיין

איינדרוק. אַצונד קומען יידן — בעצם גוטע, וואוילע יידן, נאָר פאַרפירט פון דער קונסט־עבודה־זרה, ווי די יידן אין מצרים פון עגל־דינסט — און שרייען, אַז יידן קרייציקן אַ יעזוס־אַנהענגער.

און שלום אַש האָט אָט־דאָס געשריי צעטראָגן אין דער ניט־יידישער גאַס אַריין; יידן פאַרפאָלגן אים! בלויז אין איין פאַל — האָט ער פאַר אַ רעפּאָרטער פון אַן ענגלישער צייטונג, וואָס האָט אים אָנגעפרעגט וועגן אַ טומל אַרום אים אין פלאָרידע, מינימיזירט דעם ענין: „דזשאָסט עי באָנטש אָוו יידיש־ספּיקינג דזשוס!" — ס׳הייסט: בלויז אַ כאָפּטע יידיש־רעדנדיקע יידן האָבן דאָס געטומלט. ס׳לוינט זיך, הייסט עס, נישט צו מאַכן קיין וועזן דערפון.

האָט מען אַש׳ן באמת געלינטשט, פאַרשטיינט, געקרייציקט, ווי זיינע פאַרטיידיקערס טענה׳ען? אויב קריטיק איז קרייצונג; אויב פּראָטעסט איז לינטשעריי — מילא, וואָס קאָן מען טון?

אָבער ס׳גייט ניט בלויז אין רייד. ס׳גייט אויך אין מעשים: מען האָט אים געלייגט אין חרם אַריין, — טענה׳ען זיי, — אים פאַרטריבן פון דער יידישער גאַס — „ווי ספּינאָזאַ׳ן", — זאָגט דער דערמאָנטער קאָלעגע שטיין פון תל־אביב, אויף וואָס איך האָב אים געענטפערט:

— יאָ, ווי ספּינאָזאַ׳ן! פונקט ווי ס׳איז אמת די מעשה, אַז מען האָט פאַרטריבן ספּינאָזאַ׳ן, אַזוי איז אמת, אַז מיר האָבן פאַרטריבן אַש׳ן. ספּינאָזאַ איז לאַנג פאַרן חרם אַליין אַוועק צו „זיי" און זיך געמישט צווישן די קריסטלעכע סעקטאַנטן (די א. ג. קאָלעגיאַנטן), אַזוי איז אַש אַליין אַוועק צו „זיי" מיט זיינע יעזוס־ווערק.

אַש׳ן האָט מען מורא׳דיק צעפּיעשטשעט פון אָנהייב אָן. מען האָט אים כסדר געטראָגן אויף די הענט, כסדר געפייערט זיינע יובילייס, באַנקעטן, שמחות לכבוד אים. אָט־די כסדר׳דיקע שמחות־פּראַווענישן אויף דער יידישער גאַס, דער כסדר׳דיקער געמיש פון גאָפּל־מעסער־לעפל מיט רייד, רייד, רייד — איז בכלל עפּעס אַ צרה אשר לא כתובה בתורה. ס׳איז אַ וועלטלעכער מנהג, פון וועלכן די וועלט ווייס גאָרנישט.

פון וויפיל באַנקעטן, יובילייס און קערמעשלעך הערט איר דאָ ביי אונז אין דעם ניט־יידישן אַמעריקע? זייער־זייער זעלטן, אַמאָל אין אַ שמיטה, ווען אַ קאַרל סאַנדבורג, למשל, ווערט אַן אַכציקער. און געסט? מען פאַרבעט זיי אַמאָל אויף אַ רעפעראַט. דאָס אַלץ. דאָ האָט יאָרן־לאַנג געלעבט טאָמאַס מאַן. דאָ לעבט שוין יאָרן־לאַנג ליאָן פויכטוואַנגער — האָט ווער געהערט וועגן יובילייס, באַנקעטן לכבוד זיי, טומל אַרום זיי? אָבער ביי אונז — אויב מען טומלט ניט אַרום אַ שרייבער, אָדער אַ כלל־טוער און מע פּראַוועט ניט קיין באַנקעטן פאַר אים, הייסט עס, אַז מען פאַרפאָלגט אים.

באַזונדערס צעבאַלעוועט איז, ווי געזאָגט, געווען ביי אונז שלום אַש — און זיינע חסידים. טאָמער האָט מען אויסגעלאָזט איין יובילײ זיינעם; טאָמער האָט מען אים געלאָזט גיין צופוס און ניט אַ כאַפּ געטון אויף

די הענט און געטראָגן, האָט עס געהייסן, אַז מען קרייציקט אים, אַז ער איז אין חרם.

שלום אַש איז געווען בייז און באַליידיקט. ער האָט גריילעך געוואָלט יידישן כבוד פאַר זיינע קריסטלעכע ווערק, אָבער דערביי האָט ער ליב געהאַט די מאַרטירער־קרוין, וואָס ער אַליין האָט זיך אַרויפגעלייגט אויפן קאָפּ און זיך געצאַצקעט מיט איר אויף דער ניט־יידישער גאַס.

וואָס פאַרא גראָטעסקער באַגריף פון טאָלעראַנץ די אַש־פאַרטיידיקערס דעמאָנסטרירן. ביי זיי קומט אויס, אַז ווען מען שטופּט אַ יידן אין מויל אַריין חזיר, איז ניט נאָר דאַרף ער עס, לשם טאָלעראַנץ, אַראָפּשלינגען, נאָר ער דאַרף זיך דערביי אויך פּאַסמאַקעווען — אויב ניט פאַרלעצט ער די טאָלעראַנץ. ניט נאָר וואָלטן מיר געדאַרפט — על־פּי זייער קאָנצעפּציע פון טאָלעראַנץ — אויפנעמען שלום אַש׳ס קריסטלעכע ווערק אָן קריטיק, אָן פּראָטעסט, נאָר מיר וואָלטן נאָך געדאַרפט אים אָפּגעבן כבוד און זאָגן אַ יישר־כח דערפאַר...

מיר זענען ניט טאָלעראַנט! דערביי ווייזן זיי אָן, אַז אַש איז ניט געווען ביי אונז דער איינציקער, וואָס האָט געשריבן אויף קריסטלעכע טעמעס: אָט זענען ד״ר יוסף קלויזנער, י. ח. ברענער, א. א. קאַבאַק און ש״י איש הורוויץ (און מען קאָן נאָך דאָ מוסיף זיין יהודה קארני און אין יידיש: מ. י. חאימאָוויטש, מחבר פון „ארום דעם מאַן פון נוצרת) — הייסט עס דאָך, אַז מיר זענען יאָ טאָלעראַנט, מחמת די נאָר־וואָס דערמאָנטע האָבן מיר צורו געלאָזט. קומט־אויס, אַז בלויז לגבי אַש׳ן זענען מיר געווען אומטאָלעראַנט, בלויז אויף אים זיך אָנגעזעצט. איז טאַקע — פאַרוואָס האָבן מיר דווקא אים אויסגעקליבן פאַר דעם קרבן? אפשר טאַקע אויס קנאה?...

מען קאָן, נאַטירלעך, איבער׳חזר׳ן דעם פריערדיקן ענטפער, אַז ס׳ווענדט זיך וואָס מען שרייבט און ווי מען שרייבט... און ד״ר קלויזנער׳ס ווערק, וואָס איז אַ וויסנשאַפטלעכע שטודיע, קאָן מען אינגאַנצן אַרויס־נעמען פון חשבון. אָבער ס׳איז כלל ניט נייטיק אַריינצוגיין אין אַן אַנאַליז פון דעם „וואָס״ און „ווי״ אין די נוצרי־ווערק פון די אַנדערע יידישע שריי־בערס. דאָס איז אין דעם פאַל ניט נייטיק — מחמת אויך שלום אַש׳ס קריסטלעכע דערציילונגען האָט קיינער ניט „געטשעפּעט״ — דאָס איז געווען בעת אַש האָט געשריבן זיינע קריסטלעכע מעשיות ביי אונז און פאַר אונז אין יידיש — מיט אַרום פופציק יאָר צוריק (האָט זיין אויג געמעגט דערביי נאָך דאַמאָלט אַריבערקוקן „אויף יענער זייט פאַרקאָן״). ווען ד״ר חיים זשיטלאָווסקי האָט אין יענע יאָרן, פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה, פאַרעפנטלעכט אין „דאָס נייע לעבן״ (ניו־יאָרק) שלום אַש׳ס „אין קאַרניוואַל־נאַכט״ און ל. שאַפּיראָ׳ס „דער צלם״, האָט זיך אין דער יידישער וועלט פאַרפירט אַ לאַנגע אוןליידנשאַפטלעכע דיסקוסיע וועגן די צוויי היפּוכ׳דיקע צוגאַנגען צום קריסטנטום, ל. שאַפּיראָ׳ס נקמה׳־דיקע — פאַר די פּאָגראָמען אין רוסלאַנד, און אַש׳ס ראָמאַנטיש־סענטי־מענטאַלע.

נאָך פריער האָט פּאַסירט, אַז י. ל. פּרץ האָט זיך אָפּגעזאָגט אַריינצונעמען אין אַ זאַמלבוך, וואָס ער האָט רעדאַגירט — „דאָס בוך און דער לעזער" (וואַרשע, 1910) — שלום אַש'ס „בילדער פון אַלטן ארץ־ישראל" (וואָס שילדערט מאַרי'ס גאַנג קיין בית־לחם), ווי אב. קאַהאַן האָט מיט אַרום פיר צענדליק יאָר שפּעטער זיך אָפּגעזאָגט צו דרוקן אין „פאָרווערטס" אַש'ס „דער מאַן פון נצרת", אָבער ס'איז צוגעגאַנגען שאַ־שטיל. אין דרויסן איז עס ניט אַרויסגעקומען. ווען פּרץ האָט, צוליב מחלוקה מיטן פאַרלעגער א. גיטלין, זיך צוריקגעצויגן פון זאַמלבוך, איז משה טייטש, וואָס האָט געזאַמלט דאָס מאַטעריאַל, געווען אין אַ פאַרלעגנהייט: זאָל ער איצט אַריינגעבן שלום אַש'ס „בילדער", וואָס פּרץ האָט אויסגעבראַקירט? ס'איז געווען אַ פראַגע פון אויספּילן אַ בלויז, וואָס ס'איז געבליבן נאָכדעם ווי פּרץ האָט צוריקגענומען זיין שוין אויפגעזעצטע עסיי.

טייטש האָט זיך מיישב געווען מיט יענע באַטייליקטע, וואָס האָבן זיך געפונען אין שטאָט, צווישן זיי מיין ווייניקייט, און די מיינסטע זענען געווען פאַר יאָ אַריינגעבן — און ס'איז אַריין. שוין אין יענער דערציילונג, וואו אַש שילדערט ווי די „געטלעכע בתולה" לאָזט זיך אַרויס פון ירושלים אויפן וועג קיין בית לחם — דאָרט צו געבן געבורט צו דעם „דערלייזער", טוט זיך סכנות נפשות:

„די מאַמע רחל איז פון איר קבר אַרויסגעגאַנגען... און אירע לאַנגע בלויע הענט נאָכגעשטרעקט... שמואל הנביא קומט אין שטאָט אַריין מיט אַ קריגל אייל און אַ שופר און זוכט דעם משיח פון גאָט... אברהם אבינו מיט שרה'ן קומען־אָן... און משה רבינו שטייט דאָרט אויפן באַרג סיני און האַלט די תורה אין האַנט... און דוד המלך מיט די מלאכים גייען איר אַנטקעגן... און די שטערן פאַלן פון הימל אַראָפּ... און גאָט איז אַריינגעגאַנגען אין זיין באַהאַלטן ווינקל... די ווינטן זענען איבער דער ערד שטיל געוואָרן. די גרויסע וועלן האָבן זיך אין די ברייטע ימים אָפּגעשטעלט... די שיפן זענען אין מיטן ים שטיין געבליבן — און אַ גרויס, גרויס שטילקייט איז געוואָרן איבער דער טרוקעניש און איבערן וואַסער".

אַש האָט, ווי מיר זעען, איינגעשפּאַנט די גאַנצע נאַטור, די יבשה און די ימים און די הימלען, אַרויסגעפירט די מלאכים, די אבות און אמהות און משה רבינו'ן — אין איין קאַלאָסאַלן פּאַראַד לכבוד מאַרי'ן, בעת זי איז געגאַנגען געבן געבורט צום „משיח פון גאָט" — יאָ, אַזוי בפירוש: דער משיח פון גאָט!

פונדעסטוועגן האָט מען דאָס אים פאַרשוויגן. פאַרוואָס? ווייל ס'איז, ווי געזאָגט, געווען צווישן אונז און געבליבן צווישן אונז. אַש איז דעמאָלט ניט געלאָפן מיט זיינע קריסטלעכע דערציילונגען אין דער ניט־יידישער וועלט אַריין און ער האָט זיי ניט באַגלייט מיט דעקלאַראַציעס און אינטערפּרעטאַציעס. וואָלט אַש ניט געלאָפן מיט זיין פּראָטעסט־בריוו קעגן מל זיין אַ טויט יידיש קינד און קעגן דעם „באַרבאַרישן יידישן מילה־רוטואַל" בכלל — צום „קוריער וואַרשאַווסקי", אַ פּוילישע צייטונג, אַן אַנטיסעמיטישע צייטונג, — וואָלט אויך ניט געווען קיין מילה־סקאַנדאַל.

אָבער אונזערע אַש־פּאַרטיידיקערס גייט ניט אין אויסגעפינען די פאַקטן און זיי אַנאַליזירן. זיי ווייסן איין זאַך, אַז אַש איז געווען אַ וואָרט־קינסטלער, דער גרעסטער פּראָזע־מייסטער ביי אונז — און ווי־באַלד אַ קינסטלער, אַ כהן גדול פון דער געטין קונסט — טאָר מען אים גאָרנישט זאָגן, מוזן מיר מיט געבויגענע קעפּ מקבל באהבה זיין אַלץ, וואָס ער טוט, וואָס ער שרייבט, וואָס ער זאָגט, מעג עס אונז שניידן דאָס לייב און פּאַטשן אין פּנים אַריין.

די קונסט איבער אַלץ!

ISBN:0-657-05741-X